

De fem forbandede – og alligevel gode – år

Besættelsestiden 1940-45 oplevet og husket af en
dreng i alderen 8-13 år

Af ERIK RANDEL

Hvordan oplevede en sønderjysk gut årene 1940-45, da Nazityskland havde besat Danmark? Det har redaktionen bedt tidl. chefredaktør Erik Randel berette om fra sine drengeår i Sønderborg. Hans sanser blev vakt brat allerede på invasionsmorgenen i en telefonsamtale med faren, der var redaktør på *Jydske Tidende*. Så sønnen kunne allerede fra dag 1 registrere de skærpede nationale spændinger – med sammenhold og splittelse, sorg og glæder.

Det, der optog en dreng på otte mest i 1940'erne's første måneder, var den knugende, kolde vinter. Den gav i lange perioder uanede glæder med kælken og på skøjter i Sønderborg – og betød månedsvist ekstra skolefrihed. Brændselsferie hed det, fordi landet på grund af krigsudbruddet året før ikke fik importeret nok kul, og den hjemlige produktion af tørv og brunkul var endnu ikke kommet rigtig i gang. Alt dette gav mig en dramatisk indførelse i besættelsestiden.

Pludselig først i april sendte mine forældre mig på tvungen ferie til mine bedsteforældre i Hobro. Hurra – min mormor og morfar forkælede mig altid. Hvorfor jeg skulle af sted, fik jeg først at vide langt senere: Min far havde som redaktør på *Jydske Tidende* fra sine gode forbindelser erfaret, at der både syd og nord for grænsen – til Adolf Hitlers nazistiske Tyskland – var stærke kredse, som ønskede at flytte grænsen nordpå til syd for Kolding. Derved skulle hele Nordslesvig genindlemmes i det stortyske rige, som det var 1864-1920. Og således som nazisterne med militær magt havde flyttet alle grænser til dets øvrige nabolande. Mindretallets paroler lød på møderne: Wir wollen heim ins Reich – Führer macht uns Frei. Udenrigsminister P.A. Munch (RV) havde jo også i 1930'erne sagt officielt, at i den tyske bevidsthed på begge sider landegrænsen ligger denne ikke fast.

Jeg, sønniken på otte, skulle i hvert fald skånes for at blive tysk statsborger. Derfor var jeg – uafvidende – forsat til Hobro.

Om morgenen den 9. april blev jeg i Hobro vækket meget tidligt af min mormor. Klokken var omkring halvseks, kunne jeg se på mit skoleur, som jeg havde fået i julegave. »Din far vil tale til dig i telefonen, tyskerne er kommet«, sagde hun. Jeg tumlede hen til vægtelefonen, op på skamlen, fat i hørerøret – og således husker jeg næsten hvert ord:

»God morgen Erik, det er far. Jeg vil bare fortælle dig, at nu sker der noget alvorligt. Tyskerne har begyndt krig mod Danmark. De er klokken kvart over fire i nat gået over grænsen, hvor der kæmpes. Garnisonen i Sønderborg gør klar til at rykke ud, alle vognmand Hermannsens busser er bestilt til at køre soldaterne til Aabenraa. Mor og jeg ved ikke, hvad der videre sker. Telefonen bliver sikkert snart afbrudt, for der er vist landsat tyske soldater i Fredericia. Men nu må du være en stor dreng og passe godt på mormor og morfar. Farvel søn.«

Afringning med håndsvinget.

En kræmmernation?

Jeg frøs, men drengen i mig blev på en studs adskillige år ældre. Med alle sanser vakt. Kort efter kom de første tyske fly drønende ind over Hobro. Jeg havde sidste år hørt om bombningen af Warszawa. Hvad sker? Jeg var så forbitret og slog hænderne i vindueskarmen, sagde nej tak til havregrynene og drøede ned på gaden, hvor søvndrukne folk i tøfler og træsko skutede sig i morgenkulden og undrede sig over, hvad det var for nogle tovlige folk fra Hærens Flyvertropper, der vækkede fredelige borgere uden grund.

Jeg bette mand kunne forklare næsten med automatstemme: »Tyske tropper er i morges gået over grænsen i Sønderjylland, hvor der kæmpes ...«. Men ingen ville høre. De snakkede om forår og mangel på brændsel. Jeg prøvede igen, med samme resultat. Men så knækkede min stemme over i raseri og afmagt: »Jamen, det *er* tyske fly, for vi har krig med Tyskland!«.

Først hed det på himmerlandsk »Er ed nu int løwn?« Da jeg nævnte kilden, min far, kom et sagtmodigt nåhh fra slagtermesteren og tobakshandleren. Men hestehandleren satte forventningsfuldt trumf på: »A tror, te det blywer en goi heisthandel e dau!«.

Så dalede de lysegrønne flyveblade ned, der bekræftede Besættelsen. Jeg tog et af dem med op til min mormor. Pjat, sagde hun, dét er

ikke noget, de kan ikke en gang skrive ordentlig dansk ... Se nu at få noget morgenmad.

Men hvad nu med mor, far og lillesøster på knap to år? Det var en forstemt otteårig, der senere den dag, da Danmark var løbet over ende, dulmede sine bekymringer med rå havregryn med mælk. Og rosiner. Sunmaid, husker jeg. Men sådan var reaktionen altså den morgen i Adelgade 24 i Hobro. Jeg tror – i dag – at den ikke var meget forskellig fra reaktionen andre steder i vores lille kræmmernation: Hvor det – dengang! – gjaldt om at få det bedst mulige ud af dagligdagen. Næsten for enhver pris.

Den lille sønderjyde var i den grad udfordret. Og vil i det følgende berette om, hvordan det var at være dreng i grænselandet i de fem besættelsesår. Ingen dagbøger har været ført, så fortællingen bygger først og fremmest på det erindrede med de begrænsninger, utilsigtede tilpasninger og forhåbentlig kun få efterrationaliseringer, det medfører. Men jeg vil hævde, at med den *in media res* tilgang – direkte ind i danmarkshistorien – jeg fik den årle aprilmorgen, og med dagliglivet herefter på sidelinjen i datidens absolutte informationscenter, redaktionen for byens avis, blev mine sanser intensivere som aldrig senere i mit liv. Og det oplevede blev godt gemt på min indre harddisk. Så her er version 1.0 af mit patchwork af glimtvisse tilbageblik 70 år efter – med forbehold for fejl og mangler.

Ministeren skulle varskos

Et par dage efter 9. april i Hobro blev jeg hentet tilbage til Sønderborg til vores lejlighed og redaktionen på hele førstesalen oven over byens private kur- og badeanstalt i den gamle hotelbygning Jernbanegade 7 (hvor nu Arbejdernes Landsbank residerer i nyere byggeri).

Min far havde fået køreledelse med familiens sommerhusnabo, entreprenør Madsen, der på den sidste dag, hvor privatbiler måtte køre, inden de skulle klodes op resten af krigen, ville se på et igangværende vejprojekt i nærheden af Hobro. Ned gennem Jylland kunne vi se den massive og forstemmende tilstedeværelse af den tyske besættelsesmagt overalt. Alle sanser var vakt, stemningen trykket.

At overfaldet på Danmark kom netop den aprilmorgen, var ikke nogen overraskelse for min far.

Således erindret fortalte han på hjemvejen fra mit eksil i Hobro, at han kort tid før Besættelsen havde fået nys om, at lokale håndværkere

Mommarktoget for fuld damp ind på bystationen foran mit barndomshjem t.v. i Jernbanegade 7, hvor jeg dagligt stod på altanen og sugede indtryk til mig. Bemærk lokomotivets buffer. De skulle ligesom cyklernes bagskærme forsynes med hvid maling for bedre at kunne anes i mørket. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

var bestilt til at fylde de huller ud med cement, der var indbygget i alle nyere danske vejbroer som forberedelse til sprængning – de provokerede. Det var første varsko. Andet da han erfarede, at der i tysksindede familier blev syet hagekorsflag og gjort flagstænger klar i tyskerfarver. Sidste kom, da han fik bekræftet sine oplysninger om

tyske troppekonzentrationer lige syd for grænsen, idet en af rutebilchaufførerne på DSB-ruten Sønderborg-Flensborg mødte op på redaktionen den 8. april om aftenen og sagde: Der er masser af soldater og pansrede køretøjer i byen, og vore tyske kolleger i Flensborg siger, at vi skal lade være med at køre første tur i morgen tidlig til Flensborg – det er bedre at blive hjemme.

Det var så opsigtsvækkende, berettede min far, at han måtte varsko myndighederne. Omkring midnat 8. april ringede han til Udenrigsministeriet i København og bad om at komme til at tale med ministeren, P.A. Munch. Det kunne ikke lade sig gøre, sagde den vagthavende sekretær. Jamen ..., og så fortalte min far om de dystre bulletiner. Konversationen sluttede brat: Ministeren er gået hjem for lidt siden, tag De også bare roligt og gå i seng.

Min far fortalte også på hjemvejen, at han med telefonen havde vækket byens borgmester, Hans Nielsen, om morgenen og varskoet ham om invasionen, inden jeg var blevet ringet op. Men han var også stolt, fordi *Jydske Tidende* havde nået at få lavet en ekstraudgave af avisen, som var udkommet som den eneste avis i Danmark med uensureret nyt om Besættelsens start i Danmark og Norge. Fra trykkeriet i Kolding var aviserne kørt ned gennem Sønderjylland, mens de tyske tropper rykkede nordpå.

Med dette for mig ret dramatiske udgangspunkt kan jeg jo berette om, hvordan min families forhold var gennem de følgende »fem forbandede år«. Som dog også rummede noget godt. Herom senere.

En ispind forklarede meget

Min opvækst i grænselandet i andet årti efter Genforeningen var så dansk, som den kunne blive. Begge mine forældre var flyttet til Sønderborg sidst i 20'erne, så jeg blev af legekammeraterne kaldt *rigsdansker*. et for mig dengang uforståeligt begreb.

Var vi ikke alle bare danske? Jeg erindrer ikke at have hørt noget som helst om dansk kontra tysk i mine første leveår. Der blev flaget med Dannebrog, de sad i fødselsdagslagkagen og hang i guirlander på juletræet. Man kunne vel ikke være andet end dansk? Og på afstemningsdagen købte vi lagkage hos Café Kock med datoen 10. februar skrevet i syltetøj ovenpå.

Men en tur med min far til det danske årsmøde i Flensborg i 1938 åbnede mine øjne derfor. Dengang foregik rejsen med et af Sønder-

borg Dampskibsselskabs passagerbåde, Hertha og Balder, der med kulrøgen stående op af de gul-blå skorstene lagde ind mange steder undervejs gennem fjorden, bl.a. i Kollund, hvor pasviseringen fandt sted. Da madpakkerne var spist, var vi nået frem til Schiffsbrücke, og jeg så hagekorsflag her og der på havnen og i Flensborgs gader. Men da vi gik i optog gennem byen med de danske sydslesvigere og tilreisende nordfra, var det med danske faner i spidsen. De synede ikke af så meget, men de var der – min første oplevelse af den sproglige og nationale konfrontation.

Og så en uforglemmelig oplevelse derfra. Jeg bad under årsmødet om en isspind, en af de runde, der var gængs dengang. Men sikken skuffelse, når man var vant til en af de hjemlige hvide vaniljestænger til en 10-øre fra Als Fløde-Is. Den tyske is var grå – og smagte kun af vand. Jamen har du ikke købt en flødeis, far? Jo, men det er *krigsøkonomien!* Hvad vil det sige? Jeg husker ikke forklaringen, kun begrebet. Han har nok fortalt noget om kanoner for smør – det gik ud over min fatteevne dengang. Men isen blev i hvert fald smidt væk.

Verdenskrig i sommerhuset

At noget skete ude i den store verden i 1939, blev jeg klar over, da vi som vanligt tilbragte de lyse måneder i sommerhuset ved Dybbøl Strand, en hyggelig passagervogn fra de nedlagte amtsbaner. Hvor Dannebrog altid var hejst, og den blå gendarm kom forbi et par gange dagligt og hilste hyggeligt på. Idyl.

Ud på eftermiddagen den 1. september kom min far cyklende fra arbejdet på *Jydskes* redaktion i Sønderborg tidligere end normalt og meget determineret: Så tager vi hjem NU, lød det. Hvorfor? Fordi tyskerne i morges har invaderet Polen!

Elektricitet, batteriradioer og telefoner fandtes ikke i datidens sommerhusliv. Derfor kom beskeden om krigsudbruddet først så sent – og brat – til den lille ferierende familie mange årtier før informations-samfundets indtog.

Med 9. april kom vi altså selv med i den store krig. Forholdet til den tyske besættelsesmagt skulle jo ifølge proklamationer fra kong Christian X og statsminister Thorvald Stauning (S) være høfligt, behersket og loyalt. Det stod stort på forsiden af avisen – og blev sagt gentagne gange med alvorsrøst i Pressens Radioavis, København og Kalundborg, som det hed.

Ekstra-Nr. **Jydske Tidende** NYNORSK FJERNLUMSTILLING 1919 13

No. 84. TIRSDAG DEN 9. APRIL 1940 11. Aaung

Tyske Soldater gaaet over den danske Grænse

Tyske Marinesoldater har besat Middelfart

Aabenraa, 9. April R. B. Tyske Soldater er gaaet over den danske Grænse, Garnisonen i Sønderborg rykker nordpaa.

Middelfart, 9. April R. B. Tre tyske Krydsere lagde ved 4,30-Tiden

inp i Middelfart Havn, Der blev sat Soldater i Land, og de tilstødende Gader blev besat.

Senere blev mindst et Stykke svært Skyts bragt i Land. I Bæltet ligger 3 store Skibe tilsyneladende Trops- og transportskibe

Forsøg paa Landgang i Oslofjorden
Norske Kystbatterier i Kamp med de fremmede Skibe

Stockholm, Tirsdag Morgen.

Det meddeles, at der Klokken 0,20 blev slaaet Flyveralarm i Oslo. Alle Lys blev slukket i Byen. Kl. 1,35 var Alarmen ovre igen og Lysene tændte igen. Der har fundet en Luftkamp Sted, men der meddeles ikke noget om, hvem der deltog.

Telegraf og Telefonforbindelsen med Oslo har været afbrudt nogle Timer men der er nu atter Telegrafforbindelse. Efter hvad „Dagens Nyheder“ erfarer fra særlig Kilde, har fjendtlige Fartøjer, der siges ikke af hvilken Nationalitet, forsøgt at trænge ind i Oslofjorden. Norske Kystbatterier har givet Ild.

Denne Meddelelse er senere blevet direkte bekræftet fra Oslo. Kl. 0,30 observerede de norske Kystbatterier, at fjendtl. Fartøjer forsøgte at trænge ind i Oslofjorden. Man mener, at det var Krydsere eller i hvert Fald større Orlogsskibe. Kystbatterierne aabnede straks Ilden.

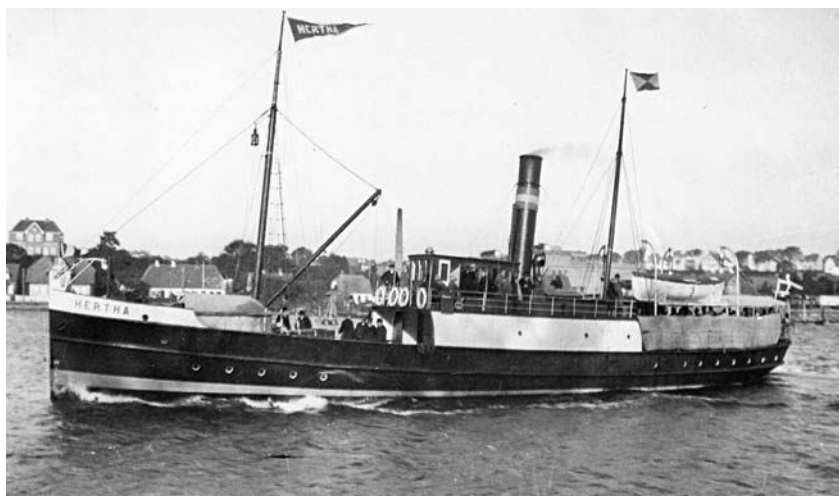
Stor tysk Flaade passeret Store Bælt nordpaa

Korsør, Mandag

En Mængde tyske Krigsskibe, der nævnes ca. 100, deriblandt en hel Del armerede Trawlere, passerede i Dag Storebælt paa Vej nordpaa. Mellem de tyske Skibe var to Krydsere og sandsynligvis et Lommeslagskib

Jydske Tidendes ekstrapublication den 9. april 1940 – den eneste avis, som rapporterede ukens begivenheder fra nattens og morgens begivenheder. Foto: Privat.

Og kongen kunne man stole på – han var slet ikke nogen fjern person. Ham havde jeg selv trykket i hånden fire år gammel, da han var kommet sejrende i sit nye kongeskib Dannebrog til Sønderborg, hvor jeg stod med min far på storkajen – mig i forreste række.

Det var med et af Sønderborg Dampskibsselskabs passagerskibe, her S.S. Hertha, at jeg kom til Flensborg i året lige før krigen og for første gang så hagekorsflag og mærkede nazismens komme. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

Kongen kom ned ad landgangen og nærmede sig – en tårnhøj mand, syntes jeg, med gyldne admiralstriber overalt på den arm, han strakte frem mod benovede mig.

Har du trykket kongen i hånden, så må du ikke vaske den, lød det bagefter fra omgivelserne. Det tog jeg bogstaveligt. Ved aftenens tur i badekarret blev den højre arm strakt over vandet under hele seancen. Og næste dag også.

Kongens budskab kunne vel fortolkes – og blev det på flere måder i Sønderborg, hvor jeg pludselig nu forstod de nationale spændinger. At noget var dansk, og noget var tysk. I mit hjem taltes i aprildagene meget om min klassekammerat Prebens far, apoteker Juhl, som 9. april trodsigt havde flaget med Dannebrog fra Løve Apoteket i Perlegade som protest mod det hagekorsflag, der vagede overfor fra den tyske avis *Nordschleswigsche Zeitungs* lokalredaktion i Kosmorama-komplekset.

Den nye dagligdag inde og ude

Besættelsen betød umiddelbart en ændring af vores hverdag på mange områder. Den første aften i Hobro husker jeg blev brugt til at

mørklægge vinduerne med først sort papir og tegnestifter, siden med mørke rullegardiner, der kørte bag træskinner, som min morfar, snedkermesteren, monterede. Da jeg kom hjem til Sønderborg, var gadelamperne, der fungerede med bygas, slukkede. Bilernes lys blev med sort maling blændet ned til smalle sprækker, ja, endog min Bosch dynamolygte måtte gennem den operation. Vanlige batterilygter skiftedes ud med de slumrelysende NEFA-lygter, der siden blev et begreb i folkeviddet. Desuden skulle alle cyklerne med en hurtig gang maling have hvide bagskærme. Og endelig erindrer jeg de hvide armbind, vi skulle have på, når vi færdedes ude om aftenen for ikke at ramle ind i hinanden. De fineste armbind havde fosforescerende mærker på. Et sådant stod højt på en drengs ønskeseddel.

Personbiltrafikken var næsten gået i stå. Kun læger, dyrlæger og det offentlige biler fik rationeringskort til benzin. Og mine vanlige drengedrømme på inspektioner af GM-forhandleren Bruno Kocks vinduer og værksted i Jernbanegade undergik en forandring. Farvel til Opel-, Chevrolet- og Buick-biler, goddag til gasgeneratoranlæg til montering på biler, så f.eks. hyrevogne, lastbiler og rutebiler med monstremmet fyldt med bølgebrænde kunne producere gas til benzintornerne. Det fungerede da, men det var morsomt, når en chauffør halvvejs fremme måtte standse og hælde nok en sæk bølgebrænde fra taget ned i fyret.

Dag for dag skete ændringer. Vi fik rationeringskort til næsten alle madvarer. Og til vaskemidler og tøj også. Der var mange at hitte rede på, og de var gemt godt derhjemme, for de var i høj kurs hos tyve eller i smughandelen på det, der senere blev kendt som Den sorte Børs. Endog minimærker var der til ti gram smør, som skulle bruges ved køb af smørrebrød på rejse eller, husker jeg, til bespisningen efter afdansningsballet på Sønderborghus eller Centralhotellet (hvor Wohlenberg nu residerer).

De ikke-rationerede ting kunne være svære at få fat på. Man skulle stå sig godt med købmanden for at få dem. Han havde ofte gemt det efterspurgt under disken, hvorfor de blev kaldt bukkevarer: Købmanden måtte bukke sig for at få fat i dem – Besættelsen var ikke uden humor i sproget.

Men vi mærkede ikke så meget til smalhans i begyndelsen, det blev værre senere. Handelsminister Halfdan Henriksen (K) talte inderligt og hyppigt om forsyningssituationen i radioen. Hele familien lyttede, når han talte før Pressens Radioavis, som den hed dengang. Jeg

husker ministerens alfaderlige omhu før en julemåned: »I en byttehandel med Grækenland har jeg fået udvirket, at der vil komme et skib med rosiner derfra, så hver familie får et par hundrede gram til julebagningen.«

Forståeligt, han blev den mest populære i samlingsregeringen efter 9. april.

Statens Husholdningsråd gav fif i radioen. Bl.a. hed det, at jo tyndere, man kunne skære en tomatskive, desto længere strakte den! Det grinede vi meget af. Men der var også gode ideer, der gjorde danske køkkener til små fabrikker. Hvis man havde fået et par kurve æg fra en cykeltur på landet, kunne de konserveres ved at blive lagt i en krukke med kalk eller vandglas, der lukkede lufttæt om dem. Så var de friske i hvert fald i en måned ekstra.

Klæder var også rationeret og fremstillet af cellulid under navnet maksimaltøj. Jeg fik et sæt, som var ubrugeligt efter en regnbyge. Derefter var det omsyning af brugt voksentøj hjemme eller hos byens travle sydamer. Tøj fik vi på.

Og mad fik vi også. Var man så heldig at have kunnet købe en kvart gris fra en landmand, stod den på henkogning i dagevis af koteletter og schnitzler. Det fede flæsk havde to anvendelsesmuligheder. Som stegt og kogt – eller til at lave sæbe af til storvasken. Når flæsket lå på tallerkenen, blev vi børn opdraget til at skære det fede fra og levne det til gryden med natronluden. Så kogte vor mor sæben under frygtelig stank. Selvfølgelig på det monstrøse jernkomfur med alle ringene og fyret op med – i hvert fald i begyndelsen – koks, siden tørv. For gassen til bykomfuret var også rationeret. I øvrigt pudsigt – skikken med at huske at fraskære det fede til sæben sidder endnu 70 år senere stadig i hænderne, når flæsket kommer på tallerkenen til gule ærter.

I køkkenet blev gjort plads til en hokasse, hvori gryder kunne sættes ned med halvkogt mad, som så kogte videre uden brug af opvarmning, fordi hø eller halm isolerede. Mon ikke den idé kunne genbruges i den 21. århundrede?

Som tiden skred, blev forsyningssituationen strammere. I den sidste krigsvinter kan jeg huske, at rationeringsmærker ikke var nok, hvis man ville have rundstykker eller franskbrød. Jeg cyklede da mere end en gang ned til bager Løkken i Lille Rådhusgade og afleverede en lille pose nøjagtigt afvejet hvedemel for at få det ønskede. Og når julen stundede til, skulle man være heldig for at få en and

ude fra landet. Stege den hjemme var en umulighed, og så måtte bagermestrene holde for med deres ovne. Vores and blev afleveret hos bager Hoffmeister i Skt. Jørgens Gade. Kunsten var at køre hjem på cyklen med den varme and med fedtet skvulpende i bradepanden.

Men det var alt sammen ikke noget at klage over, fandt vi ud af den sidste vinter, da vi hørte om, hvor slemt det stod til i Norge. Det vender vi tilbage til.

Der var efterhånden mangel på alt, og genbrug af enhver art blev nødvendighedens lov. En ting rinder mig især i hu – og i næsen. Datidens mælkeflasker var lukket med en kapsel af staniol. Mejerierne kunne ikke få nok nye, så min far besluttede, at avisen kunne indsamle folks brugte kapsler til genanvendelse. Læserne kom med bunkevis af dem, der blev samlet i et rum nær redaktion og lejlighed. Men de stank langt væk af sur mælk. Og når jeg i dag møder den klamme lugt af overgemt mælk, går tankerne i et nu tilbage til bjerget af mælkekapsler. Senere overtog det offentlige indsamlingen gennem organisationen Landsforeningen til Arbejdsløshedens Bekæmpelse (LAB).

Johan med den skjulte dagsorden

I klassen 2.b på Ahlmannskolen fik jeg en god og sød kammerat, Johan, som blev et omstridt fikspunkt i de følgende år. Børn fører ofte forældre sammen, så det skete også for vore. Faren var korngrossist på havnen, inviterede på køreture – vi havde ikke bil – og jeg legede ofte med Johan i familiens villa på Kongevej. Han havde masser af små soldater i papmaché, de fleste tyske, færre af de engelske og så nogle danske gardere. Johan ville altid have de tyske, inklusive selveste Adolf Hitler, der kunne strække arm i papmaché, når vi legede krig. Og han vandt, for hans lille Wehrmacht havde kanoner, der skød med tændstikker, og så måtte mine tommy'er give op. Det kunne jeg ikke lide. Men Johan var ellers en sød og glad gut.

Jeg blev ulveunge hos de gule spejdere med mødested i det lille ekshotel København i Søndergade ved siden af margarinefabrikken og med en meget engageret flokfører, Grethe Michelsen. Var det ikke også noget for Johan? Nej, sagde hans far, han skulle noget andet. Nå, men vi legede videre. Mens han mor strikkede løs og spurgte, om ikke også min mor gjorde det – til noget, hun kaldte vinterhjælpen. Det skulle hun absolut ikke, sagde min mor, for det var Winterhilfe til de tyske soldater på Østfronten.

Omtrent på den tid bemærkede jeg også, at Johans far, korngrossereren, havde fået et stort hagekorsembles med guldkant i knaphullet. Og en dag viste Johan mig et billede med ham selv fotograferet i en for mig ukendt mørk uniform, hvor han stod stolt med en skrårem over kroppen. Da jeg berettede om de to iagttagelser hjemme, blev der sagt noget om, at jeg ikke skulle lege så meget med Johan mere, når han åbenbart var medlem af NSU, Nationalsocialistisk Ungdom, og faren af det danske naziparti DNSAP. Det var ikke helt et forbud, men ...

Næste gang, jeg var i kongevejsvillaen, fortalte Johans far meget betydningsfuldt, at han nok ville være væk et stykke tid, for han skulle være kornkommissær for tyskerne i det besatte Ukraine! Så kom min fars påbud. Men det var desværre ikke den sidste kontakt med familien. Den endte ildevarslede.

Min tid som ulveunge var meget udviklende. Vi følte i den mørke tid et særligt sammenhold i hele flokken og i grøn bande med egen fane i skind, som jeg avancerede til at blive leder af. Vi tog duellighedstegn, så det fløjtede. Eksempelvis for at kunne yde førstehjælp, betjene en telefon, stoppe strømper og sy knapper i, lægge tøj sammen, binde knob og morse. Mine forældre var vist forbløffede, ikke mindst da jeg efter en sommerlejr i en spejderhytte ved Aabæk ved Aabenraa fik tildelt prisen for bedste orden i sengeområde og rygsæk. Med basis i den permanente uorden på mit værelse troede de ikke på det. Og jeg husker, hvordan jeg høstede bifald fra forældreaftenen på Sønderborghus, da min rapport fra turen blev læst op. Jeg beskrev, hvordan vi alle sagde buh ved passage af en villa i Bovrup. Det var dér, naziføreren, lægen Frits Clausen, boede.

En alvorlig konfrontation med den anden slags nazister i Danmark, nemlig dem fra det tyske mindretal, blev det også til som ulveunge. Da vi Kristi himmelfartsdag 1943 havde en stor turnering i Gråsten-skovene for alle sønderjyske ulveunger, blev vi under patruljeløb beskudt med luftbøsser af andre uniformerede. Jeg husker endnu den tørre plet i ganen og det dunkende hjerte, mens vi i grøn bande søgte dækning bag brændestabler. Det var jo ikke længere leg, men alvor. Senere fik vi oplyst, at det var Hitlerjugend-drenge fra det tyske mindretal, der havde leget krig. Om politiet blev underrettet, husker jeg ikke. Men jeg glemmer ikke, hvordan hele flokken af flere hundrede ulveunger bagefter kunne søge trøst og spise sig mæt i bøf stroganoff med kartoffelmos tilberedt i kæmpegryder på slagteriet i Gråsten,

Garnisonens genopstandne militærorkester var lige til overflytningen til Fyn en berigende oplevelse, når gode danske melodier blev spillet. Her svinger orkestret ud fra kasernen med den for mig imponerende tamburmajor Sundvang i spidsen og den myndige dirigent Hans Kofoed t.v., der lige ser bagud, om alt nu går, som det skal. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

hvor den spejderglade direktør, Holger Skensved, agerede hyggelig gæstgiver.

Da jeg kom hjem om aftenen og ville berette om skyderiet til mine forældre, fik jeg en så drønende mavepine, at jeg glemte alt derom. Det var en akut blindtarmsbetændelse, mente min far med en diagnose fra Berlingske leksikon. Huslægen Hempel-Jørgensen, der også var byens garnisonslæge, billigede og besluttede omgående indlæggelse på sygehuset, der dengang hed Statshospitalet. Med Røde Kors' ambulance fra Kastanie Allé gik det af sted, og i nattens løb blev jeg opereret. Det var lige på tide, sagde reservelæge Rasmussen, for ellers var den sprængt med bughindebetændelse til følge. I stedet for at blive syet, fik jeg som noget nyt 12 rustfri klemmer i – det var jeg meget stolt af.

Ti kilometers algang ad Søndre Landevej blev virkelig en folkefest for unge og gamle – også en måde at vise sit danske sindelag på. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

Musik, alsang og algang

At der de første besættelsesår stadig var danske soldater på kasernen trods de mange tyske matroser fra krigsskibene i havnen, var lidt af en betryggelse. Jensen gik til og fra skydebanen, der dengang lå ved vandet lidt længere ude end den sorte badeanstalt. Vi kunne inde i byen høre, når de fyrede deres Madsen-maskingeværer af – lidt trygt, så stod det da ikke helt galt til. På vejen til og fra sang de ofte »Dengang jeg drog af sted«, som ikke er helt sød ved tysken, mens vi drenge prøvede at løbe ved siden af.

Det gjorde vi med endnu større entusiasme, når det genetablerede 2. regiments musikkorps trak op fra kasernen med imponerende tamburmajors Sundvang i spidsen og gav søndagskoncert foran rådhuset, hvor dirigenten Hans Kofoed meget stringent sørgede for takten. Når jeg skriver stringent, er det, fordi han også var sådan, når han i sit hjem på Skolevej 6 (nu Asylvej) skulle lære stakkels mig at spille klaver, når jeg meget hellere ville spille fodbold.

Kasernens store gymnastiksal dannede ramme om den alsang, der vist var startet i Aalborg og fik os alle til at synge de bedste sange fra Den blå Sangbog, vi sønderjyders egen. Særligt erindrer jeg en koncert, som avisen havde arrangeret med vor store nationale sanger, Aksel Schiøtz, hvor jeg var betroet at uddele programmer. Sikken

stemning i den fyldte sal da han med sin dejlige tenor foredrog »Den danske sang er en ung blond pige, hun går og nynner i Danmarks hus«.

Alsang var ét til at knytte folket sammen, algang noget andet. I alle byer arrangeredes fælles eller individuel vandring på ti kilometer, og da det i de sønderjyske byer var *Jydske*, der stod bag, fulgte jeg meget med. Sikken folkefest i en hel uge i Sønderborg. Startstedet var ved Håndværkerskolen på Søndre Landevej, og så gik det i rask trav eller slentretempo de fem kilometer ad asfalten mod Høruphav og tilbage igen. Hver havde et startkort, hvor afgangs- og ankomsttid blev noteret. Hvis mænd gjorde det på halvanden time og kvinder og børn på en time og 40 minutter, kunne de få en algangsnaal i de danske farver. Også en national markering.

Garnisonen gik ruten taktfast. Garderforeningens detachment med veteranerne postmester Ræder og oberst Pedersen i formationen, imponerede alle, da de ved målet gik takt i ilmarch, så sveden sprang.

På forsiden af avisen blev det hver dag nævnt, hvor mange der havde gået inden for den fastsatte tid. Ugetallet blev femcifret, kan jeg huske – og Sønderborg nummer ét! Næste år blev algangen gentaget, men ikke med helt så mange deltagere. De fik en guldkrans til at sætte omkring algangsmærket.

Humor mod propagandafilm

Familien gik i biografen, ikke mindst fordi de lokale aviser havde friplads på premiereaftenen mod at anmelde filmen næste dag! Med Besættelsen var det *verboten* med de engelske og amerikanske film, så vi måtte være glade for de nye og gamle danske film suppleret med sværmen af film fra de tyske studier.

Kino på hjørnet af Østergade og Kastanie Allé var foretrukket, for biografejer Matzen var dansksindet, mens det modsatte var tilfældet med ejeren (han hed vist Hansen) af Kosmorama i Perlegade.

I Kino husker jeg at have set »Livet på Hegnsgaard« med den unge dårende Karin Nellemose, der blev drengeværelsets star, og hvis kunst nationen mange år senere nød, da hun spillede Misse Møghe i »Matador«. Med i erindringen er også filmen »Jeg har elsket og levet« om komponisten Weyse, hvor Aksel Schiøtz var den sangglade student Kramer – som jeg jo senere kom til at opleve live under alsangen. Han var og blev nationens sanglige helt.

Kosmorama excellerede i mange af de nazificerede film, så som »Jøden Süss« og »Den gyldne stad«, der som noget nyt var i farver. Dem så familien ikke, men mange andre gjorde.

Men, men, men – vi fik alle en gang tysk propaganda, idet der før hver film var en tysk ugerevy fra UFA. Her skulle vi fortrylles af Hitler og alle de sejre, Nazityskland fejrede, mens land for land blev underlagt og ødelagt. Jeg ved ikke, hvor meget kontrol, der var, men jeg husker engang, da der fra de forreste rækker kom nogle krasse kommentarer til begivenhederne på lærredet. Øjeblikkelig kom en person gående og lyste med en lygte for at spore den formastelige.

En af de fortællinger, som gik fra mund til mund, var, da ugerevyen viste glimt fra et tysk bombetog til England ledsaget af ordene: 46 britiske fly blev skudt ned, mens der savnes to tyske. Så kom det prompte fra salen: Men de to kommer nok tilbage til næste forestilling ... Et latterbrøl – og propagandaen var aflivet.

Hverdagen med de danske soldater stoppede brat, da de tyske myndigheder af frygt for en engelsk invasion på den jyske vestkyst i efteråret 1942 beordrede alle danske garnisoner i Jylland forlagt til Fyn og Sjælland. Jeg glemmer aldrig, da vi vel var tusinde sønderborgere, unge og gamle, som stod i kasernegården 11. november og så splitflaget blive strøget fra tårnet. Jeg græd. Og da hele styrken under våben og med fanen i spidsen marcherede over broen til Sønderborg H, som det hed dengang, var vi mange, der løb med. Og tilbage igen for at vinke, når soldaterne var steget på toget til Mommark og skulle gennem byen med prustende damplokomotiv foran.

Damptog på gaden og i blodet

Den banetrafik blev en stor del af min verden, fordi vi boede i Jernbanegade og havde tog lige udenfor. Fra altanen var vel fem-seks meter ud til toget, så dets daglige passage blev siden jeg var knap to år, en del af mit sjælelige dna. Det var for mig helt naturligt, at en Jernbanegade selvfølgelig havde en jernbane gående midt igennem hele gaden, og at alle andre kørende, ridende, cyklende og gående måtte vige, som de bedst kunne. Det var tit slemt for hestevogne fra landet – de uvante dyr stejlede.

Jeg lærte damplokomotiverne at kende, da al motorvognsdrift ophørte med Besættelsen. Olie var der ikke, men kul. Først kom A-maskinerne, siden J'erne, der tit havde svært ved fra broen at komme op

Rangermaskinen, den høje F'er, på vej med en kølevogn, der skulle læsses med smørdritler – antagelig til Tyskland – på bystationen. På returkørslen over broen til Sønderborg H. fik jeg ofte – rævestolt! – kørelighed. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

ad bakken ved Kirketorvet, når der var mange vogne, og måtte have hjælp af mit yndlingslokomotiv, den høje schweizisk byggede rangermaskine F'er, der så måtte tilkaldes fra Sønderborg H og skubbe bag-på helt til bystationen.

På Mommarkbanen var der også rangering mellem byens to stationer. Alle Sønderjysk Smørekports dritler blev eksporteret samlet fra firmaets røde murstensbygning på hjørnet af Holger Drachmannsgade (nu Boligforeningen B 42), der havde læsserampe ud til bystationens rangerspor, og her kom den høje F'er og hentede og bragte godsvogne.

Når jeg stod og glandede drengeinteressere på perronen, skete det ofte, at de to sodsværtede mænd i førerhuset sagde: Stik lige over i Brugsen (på hjørnet ved Jernbanestien) og hent to bajere – her er penge. Ja, svarede jeg, men må jeg så ikke køre med tilbage til Sønderborg H? Den gik hver gang, og det var en meget stolt knægt, som stod i førerrummets åbne halvdør og så ned på alle andre trafikanter gen-

nem byen og over broen. En berusende oplevelse, men jeg sagde aldrig et ord om det hjemme. For så var et forbud måske nedlagt.

Som et kuriosum fik jeg banedrift ind med modernælken: Mine forældre fortalte til min konfirmation, at da jeg var født i 1931 og efter endt måltid skulle sove til middag udenfor til gårdsiden, kunne et af de daværende amtsbanernes rangerlokomotiver stå nedenfor med hvæsende sikkerhedsventil. så jeg ikke kunne falde i søvn. Så ringede min far til amtsbanegården og spurgte, om de ikke lige kunne flytte lokomotivet lidt. Og det gjorde de. Livets gang i Lidenlund!

Efter garnisonens forvisning til Fyn kom der tyske soldater – de grønne – og krigsmarinens gaster med de lange sorte bånd i huerne. Af og til gav et besøgende militærorkester koncert – den nød vist især mindretallet. Og i Perlegade kan jeg huske at have hørt tyske soldater marchere syngende »Wir fahren gegen England«. Ja, mon de kunne realisere det, nu de havde taget det meste af Rusland og Nordafrika?

Jeg fulgte enormt meget med i det store knugende krigsspil. Alle landsaviser havde udgivet flotte kort over Europa med nationalgrænserne fra 1939. Jeg havde et både hjemme og i sommerhuset ved Dybbøl Strand, hvor jeg uge for uge med farvede nipsenåle markerede fronterne. Helt til Stalingrad i øst, Libyen i syd. Nordkap i nord og hele atlantehavsvolden mod vest.

Vi kunne jo i de censurerede medier, *Pressens Radioavis* og dagbladene, dagligt erfare nyt fra den tyske overkommando, OKW, om, hvorledes de allierede hele tiden blev slået tilbage. Det gjorde ondt. Men efter Stalingrad og El Alamein i Nordafrika gik det den modsatte vej. Så hed det bare fra OKW, at der var sket frontforkortninger eller udøvedes elastisk krigsførelse. Og det var dejligt at kunne nipsenåle tilbage i de huller, de engang havde stået i. Hele vejen på alle fronter, så det frygtelige begreb, Hitler brugte, Neuropa, skrumpede.

Specielt havde jeg stor ømhed for de tre baltiske landes skæbne. Især Estland, hvor vi i skolen havde lært, at Dannebrog var faldet ned 1219, men også Letland og Litauen »var det synd for« med to besættelser, først tysk, siden sovjetisk.

De tyske frontberetninger kunne vi justere med meldingerne fra de danske udsendelser fra London: »BBC sender til Danmark på 41 meter båndet«. Så gjaldt det om at have en moderne radiomodtager. Vi havde en To-R med det magiske grønne øje til finjustering. Men der skulle også en rammeantenne til, som jeg husker Brdr. Jørgensen i Store Rådhusgade kunne levere, vistnok illegalt. Ellers lavede man

dem selv. Jeg kan fra den tid huske en reportage i *Billed-Bladet*, hvor man ser digterpræsten Kaj Munk siddende i sin præstegård i Vedersø og lytte til nyhederne fra BBC. Det var vist smuttet uden om censuren.

Der var virkelig stille i stuen, når vi lyttede til London. Ikke mindst når min fars store idol, den konservative leder John Christmas Møller, talte sit inciterende sprog. Han var flygtet i et fragtskib til Sverige og fløjet til England. Til at begynde med syntes vi vist nok, at han var lidt for aggressiv med at støtte sabotagevirksomheden herhjemme, men vi accepterede, at det nok måtte til.

Nationalfølelse og luftalarm

De voksne viste nationalt sindelag ved at gå med Kongemærket, det smukt emaljerede dannebrogselement i sølv fra Georg Jensen, mens vi drenge viste vores sympati med de allierede ved at gøre noget, der var direkte forbudt. Dels gik vi på hovedet med små uldkalotter, som vore mødre havde hæklet eller strikket i blå, hvide og røde centriske ringe, således som kokarderne var på de britiske Royal Air Force fly. Dels gik vi med små hjemmelavede emblemer med de samme kokarder, vi havde malet på de messingclips, man bruger til at lukke vareprøvekuverter med. Det skete i kældrene rundt omkring – jeg hos Preben Juhl i apotekerhjemmet på Batterivej – hvor vi med tre farver lak og de mårhårspensler, vi ellers skulle bruge til vandfarver i tegnetimerne, fik fremstillet emblemer til hele klassen. Men før omtalte Johan skulle ikke have nogen.

Tyskerne havde forlangt, at danske myndigheder ikke måtte tolerere den slags provokationer. Rygterne sagde, at huerne kunne blive konfiskeret, og at ens navn kom i »politibogen«, hvad det så end var.

Krigen var langt væk – og dog. Sønderborgs beliggenhed gjorde, at de allierede bombefly på deres togter til og fra Tyskland ofte kom over byen. Så sirenerne blæste nat efter nat luftalarm, hvilket betød, at hele familien rykkede ned i en ikke særlig rar, lavloftet kælder, der var blevet gjort hyggelig og ekstra afstivet med tømmer for at kunne modstå en sammenstyrtning.

Her stod køjesenge parat til os alle, og vi fik noget varmt at drikke, så vi kunne sove videre til vanlig morgenstart. Min lillesøster syntes, at det var noget så hyggeligt med familieopholdet i beskyttelseskælderen. En dag sagde hun håbefuldt: »Bare der bliver luftalarm igen i aften.« Dét blev der – og Flensborg og dens skibsindustri fik bomber,

så vi kunne mærke rystelserne. Hun blev meget ked af det – for var det ikke lige hendes ønske, at det blev så tæt på ...

Også ved andre lejligheder kunne vi indimellem høre detonationer fra bombningerne sydpå – eller når de britiske fly på flugt fra tyske natjagere smed deres bomber eller crashlandede i Sønderborgs nære landområder. Det skete både på Kær og før Sønderskoven. Så var det med at komme ud næste dag og snige sig til rester i de mere eller mindre bevogtede kratere. Det smagte lidt af Good Old England – og befrielse. Ved Holm på Nordals gik det galt to gange med bomber og nedstyrtning. Min far var rystet, da han havde været deroppe for at rapportere til avisen. Så mange ødelagte bygninger kunne han vise på fotografierne.

Stor mystik var der omkring de mange sølvpapirstrimler, vi kunne finde efter nattens hændelser. Jeg fandt særligt mange en dag i Dybbøl skanser, som var en af sommerens legepladser. Hvad var det for noget? Et hemmeligt tysk våben? Eller et allieret. Vi prøvede at lave musetrapper af dem. Først efter krigen fik vi sandheden. Det var en britisk opfindelse, der udkastet og flagrende gennem luften skulle forvirre de tyske radarstationer, som fik flimrer på skærmene. Genialt!

Briterne bombede om natten, uden at vi så dem, men vi havde modeller i bly af dem, Lancaster, Blenheim, Wellington, Halifax, og hvad de nu hed.

Amerikanerne sås om dagen. Og det var spektakulært, når min far og jeg kunne stå i kælderskakten og betragte de armadaer af Boeing B-17 fly, »De flyvende fæstninger«, der højt oppe trak deres hvide kondensstriber efter sig. Det var fascinerende. At bombetogterne medførte tab af menneskeliv, kunne ikke afficere os. Dengang. Det var bare om at få den krig overstået og vundet.

Morsetegn til Krigsmarinen

Som gul spejder i hjortepatroljen i 1. Sønderborg Trop ville man gerne være med til på en eller anden måde at leve op til mottoet »Vær beredt«. Men så skulle man være over 16 år, ligesom min kloge patruljefører Hans Peter (nu afdøde professor, minister og generalkonsul H.P. Clausen) fra Ørstedsgade. Han var med flot badge på ærmet medlem af Spejdernes Hjelpekorps, der ikke blev tvunget i kælderen under luftalarmer, men stod til rådighed for Civilforsvaret som ordonnans og

lign. Meget misundelsesværdigt for vi yngre. Men noget kunne man da bruges til i frihedskampens tjeneste. Mere herom senere.

Jeg havde også min helt egen lille private konfrontation med besættelsesmagten.

En novemberaften var jeg cyklet ned til Strandpromenaden for at hente sand i en skotøjsæske til kattebakken derhjemme. Jeg havde min stolthed, stavlygten, med. Ude fra bugten kom et større tysk marineskib glidende langsomt ind. Så tænkte jeg, at de i bælgmørket skulle have en hilsen med de morsetegn, jeg havde lært som spejder.

Med stavlygten rettet mod skibet kom mine lysglimt: *..!-..!-!-!-!-!-!* tegn for tegn. De kunne åbenbart tyde dem på skibet: I-d-i-o-t-e-n. For jeg hørte i den stille aften et par kommandoråb, en stor projektør blev tændt og jeg indfanget i den, ligegyldigt i hvilken retning jeg spæned. Jeg fandt ly bag en busk og bad med bankende hjerte Fader-vor. Projektøren blev slukket, og jeg cyklede meget oprevet hjem – og sagde ikke noget. Puha.

Folkestrejke og natlig frygt

Der var gennem hele krigen livlig trafik af tyske krigsfartøjer i havnen. De var stålgrå, mens alle danske fartøjer inklusive vore lokale dampskibe, der nu sejlede kreaturer til Tyskland fra eksportstalden på Sundevedsiden, siden krigens start havde påmalede store dannebrog på siden – for sådan at være lidt neutrale.

De tyske fartøjschefer havde magten, men måtte indordne sig oplukningstiderne for broen afhængig af togdriften. Det ville en utålmodig *Kapitän* tilsyneladende ikke, så en kanon blev fyret af med en brisantgranat, hed det sig, som et varsko til brofogeden: Se nu at få de broklapper op, så jeg kan komme igennem straks.

Derved dræbtes en dansker og såredes to. Begivenheden tændte en ild. Jeg kan huske, hvor rasende alle var, for nok var vi besatte af tyskerne, men ...

Det blev klangbund til at lukke byen ned næste dag, som var Dybbøldagen 18. april. En hurtig komité med nogle af familiens venner, bl.a. købmand Holger Thorsøe og vaskeriejer Valdemar Meder, fik sat gang i arbejdet. Min far blev også impliceret, for på redaktionen blev alle mand kaldt til skrivemaskinerne for at lave primitive sedler med opfordring til at lukke byen. Det skete med hårde anslag på gennemslagspapir, der gav fem-seks ikke alt for tydelige kopier.

Det var spændende for en dreng at være "i fri leg" på havneområdet, men vi blev også med skiltning mindet om, at det ikke var helt ufarligt. Foto: Lokalthistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

Om morgenen blev jeg sendt hen på Ahlmannskolen for – som det uskyldige barn, vel? – med tegnestifter at placere de maskinskrevne sedler med meddelelse om, at al skolegang var indstillet den dag. Da gårdinspektøren kaldte til samling med klokken, var der vist meget tyndt i rækkerne. Dermed var skolen også med i folkestrejken.

De fleste butikker ejet af dansksindede lukkede, og de tysksindede blev truet til at lukke. Det var herlige timer for en dreng på fridag med løbepas i gaderne.

Da Dybbøldagen også skulle markeres, blev det besværligt, fordi tyske soldater patruljerede og om eftermiddagen spærrede broen for al passage. Det ramte dem, bl.a. min far, der havde været til kransenedlægning ved krigergravene. Men han fortalte med slet skjult glæde ved aftensbordet, hvordan det var lykkedes nogle mænd, der var lidt bange for at blive berøvet deres frihed, alligevel at komme over broen. DSB havde til formålet rangeret et par tomme godsvogne over med de pågældende i.

Senere om aftenen var der tummel i gadelivet – hvor jeg ikke måtte være med – med patruljering af tyske soldater og danske politifolk.

Men også nogle af det tyske mindretals udkommanderede zeitfreiwillige havde gang i den. For jeg husker, at min far var vred over, at en af dem, en kendt butiksejer på Perlegade, i grøn uniform havde hundset med ham med gevær i hånd. Så blev der lukket for familiens handel i dén forretning – og den boykot varede til mange år efter krigsafslutningen.

Sådan var det. Vi købte hos den slagter, den bager, den guldsmed og i den beklædningsforretning, hvor indehaverne var gode nok. Dvs. enten dansksindede eller modige tysksindede med afsky for nazismen. Dem var der flere af, men de gik stille med det – lænede sig over disken og nærmest hviskede deres bekymring over nazismens tag. Frygten for repressalier fra deres politiske ledelse var åbenbar.

Og så er vi tilbage ved Johan, min klassekammerat fra den nazistiske dansksindede familie på Kongevejen. Faren, korngrosserereren, må have fået nys om, hvem der stod bag folkestrejken. Idémændene Thorsøe og Meder var blevet anholdt af Gestapo nogle uger senere – sikkert stukket af en medløber – og så ringede korngrosserereren et par dage efter folkestrejken. Det var om aftenen, og han sagde ganske kort og koldt til min far: Hils Deres enke! Og ringede af.

Min far var rystet. Meget. Vi lå om aftenen i vore senge, min søster og jeg i køjesengen i børneværelset, mine forældre i soveværelset, og døren stod åben mellem os. Jeg husker den lyse majaften med åbent vindue, og kun min lillesøster kunne sove. Vi var oprevne. På gaden hørte vi tramp af en tysk patruljes sømbeslåede støvler. De standsede ud for vores indgang. Der gik et minut eller to ... kom de op på vores etage? Vi lå musestille. Og lyttede og lyttede. Min far havde det ikke godt. Og så fortsatte støvlernes trampen videre. Puha. Patruljen var sikkert blot standset op for at orientere sig i *Jydske*, hvis sider hang i udhængsskabe ved indgangen. Det gjorde aviser dengang.

Men frygten gav anledning til, at min far fik arrangeret en flugtrute over et fladt tag til en altan på førstesalen i naboejendommen nr. 9. Familien dér, han var revisor, viste sig meget imødekommende. En god sikkerhedsventil resten af Besættelsen. Da freden kom, afslørede, at den pågældende stod i det såkaldte Bovrup-kartotek over registrerede danske nazister. Så her var naboskabet for ham altså mere værd end den nationalpolitiske uenighed.

Tyske soldater ville gerne i kontakt med danske børn, fordi de savnede deres egne unger derhjemme. Men selv om de lokkede med smil »und mit Schokolade« lykkedes det aldrig for dem i min vennekreds.

Derimod skete det, forstod jeg på mine klassekammerater fra landet, på de gårde, hvor soldater var beordret indkvarteret.

Vi i byen indøvede i øvrigt den skik at gå over på det andet fortov, hvis vi mødte nogle af de grønne soldater undervejs. Det var der til gengæld en del kvinder, som ikke gjorde. De fraterniserede, som det hed, mit Fritz und Hermann, vel dels på grund af kærlighed, dels fordi det gav cigaretter og strømper, som var en mangelvare. Disse kvinder så dansksindede ned på, og de måtte finde sig i at blive kaldt feltmadrasser, et nyt ord opfundet til lejligheden.

Efter Befrielsen fik de klippet håret af ved dramatiske scener i gadebilledet. Jeg var selv med til at holde en af dem fast i Perlegade. Ikke særlig pænt, nej, pralede lidt dengang, men skammer mig i dag, når jeg genkalder mig pigens skrækslagne øjne. Næste dag ekspederede hun som sædvanlig hos Peter Kock jr. (i dag Matas) på hjørnet Perlegade-Jernbanegade, men med et tørklæde omkring hovedet.

Eneste trøst er, at i andre lande fik de fraterniserende piger meget hårdere medfart.

De tysksindede medborgere, der havde overgivet sig til nazismen, omgikkes gerne besættelsestropperne, helst officererne, som blev inviteret hjem til Butterbrot und Kuchen mit Schlagsahne. Så var det endnu lettere for os dansksindede at lægge luft til de tysksindede ved ikke at handle i deres butikker.

Skolenomader og dødsdomme

At gå i skole i besættelsestiden var spændende, men ikke særlig godt for vores faglige niveau. Tankerne var tit afledt af nattens hændelser med overflyvninger, sabotage, nedstyrtninger eller tyskernes brutale fremfærd, som da de i maj 1944 ville anholde grænsegendarmeriets chef, oberst Paludan-Müller, i villaen i Gråsten. Mens familien så på, forsvarede han sig ene mand mod soldater og Gestapo-folk, hvoraf flere dræbtes, mens, blev det sagt, han brugte sin sidste patron på sig selv. Hans datter Dagny gik på statsskolen i 2.g – en flot pige af dem, man så op til i 1. mellem. En uges tid senere mødte hun igen i skolen, forgrædt, men med sit hoved højt hævet. Det drab satte tingene i perspektiv for os alle – frygten for at miste en far.

Da tyskerne besluttede vores statsskole for at bruge den til flygtninge samt nogle i uniform, måtte vi i hast rømme lokalerne og bringe bibliotek, fysik- og zoo-samlinger i skjul på loftet øverst oppe på det

nærliggende domhus, der nu er blevet en del af statsskolen. Vi blev så undervist i trange kår på den kommunale Sankt Jørgens Skole (nu VUC), til tyskerne også tog den til flygtninge.

Den 10. september 1944 (man kunne sine datoer!) havde tyskerne opløst det danske politikorps og deporteret så mange betjente, de kunne få fat på, til kz-lejrene sydpå. Så politigården i Perlegade (nu Mr. Clausen) blev skole alternerende med Menighedshuset på hjørnet af Kongevej og Østergade. På politigården muntrede vi os med at lege med håndjern og kigge i forbryderalbum. Patriotiske, som vi var, lærte vi kække engelske sange udenad, ja selv i tysktimerne. Og i frikvartererne lød modstandsbevægelsens heltesange og smædeviser. Kække var vi – til sidst. Jeg kan dem stadig udenad, kønt var det ikke, men det lignede at synge på den tyske Lilli Marleen-melodi:

*Først så tar vi Göring
ved hans vingeben,
Så tar vi Goebbels
og smadrer ham med sten,
så hænger vi Hitler i en strop
ved siden af von Ribbentrop
så blir de rent til grin
de dumme nazisvin.*

Der var mere satire i en anden, der kun reciteredes:

*In Afrika die Negerlein,
sie singen alle gleich:
Wir wollen deutsche Neger sein,
wir wollen heim ins Reich!*

Den virkelige alvor – det var på lærerværelserne. Nogle var – hvad vi ikke vidste – sabotører. En af dem, Herman Boye, en rigtig guttermand, blev anholdt af Gestapo, dødsdømt og henrettet i Ryvangen. Han var, viste det sig senere, blevet angivet, stukket som det hed, af en anden af lærerne, Arne Petersen, som eleverne i øvrigt ikke kunne lide. Og rygterne gik om hans angiveri. Jeg husker, når han, denne høje mand med mørkt hår og i sort tøj, i de sidste uger i besættelsestiden kom cyklende gennem Jernbanegade på sin højbenede sorte cykel. På en eller anden måde – vi hviskede og gyste – var det jo vist

I april- og majdagene 1945 var havnen fyldt med tyske skibe, dels med flygtninge, dels med skudklare kanoner til det sidste forsvar. Mens alle prøvede at gøre allierede piloter opmærksom på, at dette var Danmark, ikke Tyskland, med påmalede Dannebrog på tagene, her Solofabrikkens. Og det var i dette virvar af fartøjer, jeg sporede den norske bilfærge Peter Wessel camoufleret som gråmalet minelægger. Foto: Lokalarbivuet for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

nok selve haltefanden. Han blev efter Befrielsen anholdt og dødsdømt for flere tilfælde af angiveri – og henrettet.

Spejdersport med perspektiv

At være spejder var noget særligt dengang. I 1944 skulle vi ligge i sommerlejr ved den øde Elsmark Strand på Nordals. Hvorfor – det afsløredes efter krigen. En af dagene skulle vi på besøg på det nærliggende Danfoss, der havde til huse i to træbaracker. Vi så arbejdet ved maskinerne, og jeg var af tropsføreren »Hilde« (Hildebrand) bedt om at spørge: Laver I noget for tyskerne? Nej, gufordæmme nej, sagde værkføreren. Et par dage efter skulle vi på hike til Sydals. Fra Vibøge gik vi langs stranden mod Høruphav, da vi fik besked på at stoppe ved Hørup Klint, tænde bål på den mest stenede, ubehagelige strand og lave irish stew, mens tropsføreren gik ude i vandet og tog billeder af os. Da lejren var færdig, rejste tropsføreren i øvrigt væk – ingen sagde hvorhen (da kendte vi ikke begrebet at gå under jorden). Efter Besættelsen fandt vi ud af, at »Hilde« havde en høj stilling i mod-

Hvad blev der pludselig af DSB's røde rutebiler i foråret 1945? De blev taget ud af drift og i hemmelighed malet hvide til den store redning af kz-fanger – som her en af de da gængse danskbyggede Triangler. Foto: Bushistorisk Selskab.

standsbevægelsen, og at han havde fået til opgave at finde ud af, om der var vagter ved Danfoss, og om man producerede noget for værnemagten. For der var planer i København om eventuelt at sabotere virksomheden, hvis ... Og ved madlavningen på stranden fik tropsføreren taget nogle fine billeder af de søde spejdere – med de hemmelige tyske anlæg på Hørup Klint i baggrunden. Sådan gav man som spejder uafvidende et lille bidrag til frihedskampen.

I vinteren 1945 blev der problemer med at få elever fra landet til statsskolen. DSB's rutebilpark var skåret drastisk ned. Hvorfor mon? På det gamle amtsbaneområde så jeg to mænd sprøjtemale de røde Triangel-biler, der var taget ud af rutedrift, med hvid farve. Uden at vi forbandt det med den svenske grev Bernadottes visit i landsdelen. Men de biler og deres modige DSB-chauffører var altså bidraget fra Als til den store aktion »De hvide busser«, der fik reddet 15.000 ud af kz-lejrenes helvede.

Vi blev som nævnt mætte hver dag, men vi hørte fra London og illegale blade, hvor slemt det stod til i Norge. I det sidste besættelsesår samledes over hele landet nødforsyninger ind. I Sønderborg

var vi spejdere også sat på opgaven. Vi kørte rundt på Als og Sundevad stående på ladet i gengasdrevne lastbiler – godkendt til kreaturtransport – og samlede madvarer og andet husgeråd ind fra bondgårde og købmænd på landet. De gode ting blev delt i familiepakker og via et fragtskib i havnen transporteret mere eller mindre illegalt til det norske folk. Hvor velkomne varerne blev modtaget, fandt vi alle ud af efter krigen. Nordmændene talte i årtier efter om *danskepakkene*, og vi blev mødt med så megen taknemmelighed, at begrebet broderfolk blev forgyldt.

Det oplevede jeg selv meget overbevisende. Her en længere historie derom: Da Befrielsen kom, var havnen i Sønderborg mere end fyldt med tyske krigsskibe og dampere med flygtninge fra de østtyske territorier. Et af skibene, minelæggeren *Hansestadt Danzig*, så anderledes ud end de andre. Selv om det var stålgråt, lignede det ikke et normalt marineskib – i øvrigt med skader på skroget repareret med cement! Men silhuetten af skibet synes jeg lignede noget, jeg havde set i en *Hvem-Hvad-Hvor*. Var det ikke den moderne bilfærge Peter Wessel fra Frederikshavn-Larvik ruten, bygget i Aalborg 1937? Det sagde jeg til min far. Han underrettede vennen, byens store vognmand M.G. Hermannsen, der havde aktier i rederiet, som ikke anede, hvor den beslaglagte rutebåd var havnet. Og jo, det *var* den beslaglagte bilfærge. Den tyske besætning blev sendt sydpå, og det norske flag sat på flagspillet, inden skibet bugseredes på værft.

Året efter var Peter Wessel repareret og shipshape genindsat på ruten. Der blev sørget for, at jeg kom med på den første tur den 26. juni. Jamen, sikke et kalas. Tusinders hurraråb ved afrejsen i Frederikshavn, under overfarten dans på det tomme vogndæk natten igennem – jeg sov dog noget – og en kæmpemodtagelse med flag, musik, blomster og hurraer i Larvik. Med borgmesterens velkommen tilbage og dybfølte tak for *danskepakkene*, der havde reddet situationen i så mange hjem. De følgende fire ugers ferie hos familien i Norge var som én lang eventyrsommer, fordi man var en dansk gut.

Grænsen befrielsesmorgen

Det blev Befrielse. Den, der har oplevet den, vil aldrig glemme glædesrusen om aftenen den 4. maj 1945, da budskabet kom fra BBC i London. Jeg blev beordret tidligt i seng, fordi min far ville tage mig med i en gengasdrevet hyrevogn klokken fem om morgenen til

grænsen. Vi var der inden otte, da kapitulationen var officiel, og så lidt før gamle værnemagtsoldater vende om på hælen, nu kunne det være nok. Vi gik over grænsen mod Wassersleben og var der kl. otte. Der var morgenstille, og vi hørte her i det slagne land kirkeklokkerne ringe nordpå, som de skulle – et øjeblik, jeg aldrig glemmer. Ingen soldater, men gamle koner og børn kom med deres trækvogne for at sanke grene i skoven. Vi gik tilbage, og en håndfuld frihedskæmpere med armbind stod nu ved grænsebommene med deres Stengun maskinpistoler. Ved nitiden kom nordfra et kompagni kampklædte og svært bevæbnede SS'ere gående langsomt i takt, og der var ingen, der havde lyst til at stoppe dem. Chefen for bevogtningen kom kort efter, det var litteraturkritikeren Jens Kruuse i lys cottoncoat med rem, pistol og armbind. Han fik sat skik på det, og jeg så, da de første biler blev standset med flygtende gestapofolk, der ret brutalt blev hevet ud af bilerne.

Men nu skulle vi til Frøslev, hvor min far havde en hemmelig opgave – at smugle et par ruller film ud, som den fængslede pressefotograf Olaf Kjelstrup fra *Billed-Bladet* havde optaget illegalt inde i fangelejren. De aldrende vagtposter i den endnu ikke frigivne lejr blev overtalt til at lade min far komme ind, mens jeg ventede udenfor sammen med chaufføren – lidt bange, kan jeg huske. En halv time senere kom han glad med filmene skjult et eller andet sted på sig. De kom senere med kurér til København og trykt i det første nummer af det frie ugeblad.

Vi ventede og ventede ved Kruså hele dagen på at se de første af Montgomerys britiske tropper dukke op, som min far skulle rapportere om til *Jydske* og *Berlingske*. Men de kom ikke. Det var befrielsesdagens store skuffelse.

Så vi måtte tage hjem til det flagsmykkede Sønderborg og finde de tre allierede nationers flag frem fra loftet, det britiske, det amerikanske og det sovjetrussiske (der var mindst), hvor de havde ligget parat efter at være købt under disken hos J.H. Kock.

Meget ung mand med pistol

Ventetiden på befrielsestropper kunne så fordrives med at buhe ad de mange anholdte, som frihedskæmperne førte ind i arresten på Kongevej – eller stå på Slotsbakken og se ned på slotspladsen med de mange internerede, der havde holdt på den forkerte hest. Bl.a. Johans far, den meget omtalte korngrosserer, der havde truet min far.

Fire af de glade tommy'er fra Royal Dragoons, som oplevede en heltemodtagelse i Sønderborg. De blev alle indkvarteret i private hjem – vi havde tre – og der blev kræset for dem med det bedste, vi havde. Foto: Lokallhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

8. maj kom briterne så til Sønderborg. En gruppe kampvogne fra Royal Dragoons trillede ind på Rådhusstorvet, og vi børn klatrede op på dem hujende og skrigende. Tommy'erne skulle indkvarteres privat, min far gaflede hele tre af dem. Vi ryddede børneværelset, de fik fuld rådighed over badeværelset, familien nøjedes med køkkenvasken, og der blev kræset ved bordet med det, man nu kunne få. En af soldaterne, den ældste, havde været med hele krigen som en af ørkenrotterne helt fra El Alamein via Sicilien og Normandiet via Tyskland til lille Danmark. »Vore« soldater bemandede en selvkørende kanon på larvefodder, der var stillet op på Strandpromenaden ved E Slotskaf for at bevogte ind- og udsejling til havnen, og jeg var den bare lykkelige ved at få lov til at sidde hos dem på køretøjet.

Vi havde igen lys i vinduerne om aftenen den 8. maj, der var den totale kapitulationsdag i Europa. Jeg husker en af briterne stå med tårer i øjnene, da han også skulle tænde lysene i et af vinduerne. I survived, sukkede han.

Jeg har hele tiden skrevet britisk i stedet for engelsk, for det belærte en af vore indkvarterede mig om, den lange ranglede Peter. I am not

Vi stod i hundredvis på Rådhusørvet og lyttede til de befriende ord udtalt fra rådhusets balkon af den britiske captain Lee og bylederen, kaptajnløjtnant J.K. Ovesen. Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Dybbøl, Ulkebøl og Sønderborg.

English, I am British, betonedede han. For han var skotte. Ham fik jeg et nært forhold til. Ved afskeden sagde han: Erik, du er stor nok – jeg var 13 – til at få en pistol. Den har jeg erobret fra den sidste tyske officer, vi tog til fange før Hamborg. Værsgo!

Og så stod jeg med en belgisk 7,62 mm Browning i sort lædereetui med nummeret 404.986 og den tyske ørn med hagekorset slået i!

Jeg var lige så rævestolt, som min mor var hunderød. Hun lagde

den i vand, men jeg nåede at få den op i tide og oliere den. For at opretholde den gode tone i familien afleverede jeg frivilligt slagstiften til pistolen, således at den ikke kunne bruges som våben, men gerne som remedie, når jeg legede krig med misundelige kammerater. Og dét gjorde vi, ganske uforsvarligt i hele befrielsessommeren, for der var frit marked over for de slagne soldater, specielt hos en gruppe italienere i fangelejr ved Strandpavillonen. Jeg *organiserede* – som det hed dengang – stålhelme cirka for et æg stykket og bajonetter for nogle skiver spegepølse.

Hvor meget krig, vi legede, kan illustreres med en børnefødselsdag hos Preben Schack i embedsboligen på Engeshøjgade, hvor faren var kaptajn i Hæren og havde været byleder i Kolding. På invitationen stod sådan cirka: »Kom kl. 15-18 og medbring alt militært udstyr.« Krudt fik vi ved at fjerne projektiler fra tysk ammunition og tømme hylstrene. Målet for forsvarere og angribere var et lille hus tømret af frugtkasser og fyldt med halm. Det gik, som det skulle – op i et flammehav. Og vi kom hjem til aftensmad oprømte uden at turde sige, hvad vi havde lavet.

Pistol og slagstift lå gemt hver for sig i mange år, men i november 1997 turde jeg ikke ligge længere med pistolen, ifald en indbrudstyv ville finde den. Så jeg brugte politiets frit-lejde-måned og afleverede den på politistationen i Sønderborg, efter at museet på slottet afviste at ville modtage den trods dens historie fra byens befrielsedage. Vi har våben nok, hed det.

Onde år med godt fællesskab

Krigshandlingerne nåede heldigvis ikke op over landegrænsen. Så vi kunne med lettelse se tilbage på, at det var forbi med besættelsesårenes trængsler med tysk rettergang med dødsstraffe og tortur, mørkelægning, varemangel, rationeringsmærker og generel utryghed.

Men der var også undervejs en vis form for tryghed i familien. I de hårde vintre – og de var hårde – hvor der var mangel på brændsel, eller tørvene for våde, rykkede familiens fire medlemmer sammen og fik anbragt sengene midt mellem stuerne mahognimøbler omkring lejlighedens største døgnbrændende kakkellovn. Det syntes både min søster og jeg var særdeles hyggeligt, og vi kunne ikke lide, når vi med lunere vejr skulle ophæve dette 24 timers fællesskab.

Vi havde også i de fem forbandede år oplevet en enestående sam-

menhængskraft »ude i samfundet«. Alle hjalp hinanden, fordi vi uanset politisk farve eller social status havde en afholdt konge at samles om. Og forenet, som vi også var – i hvert fald de 80-90 procent af os – i den mere eller mindre udtalte foragt for og passive eller aktive modstand mod fjenden i landet.

Der gik ikke lang tid, før det fællesskab var gået fløjten, og danskerne igen var uenige på kryds og på tværs. Freden var brudt ud. Men heldigvis også med årtiers langt tilløb til en forsoning i grænselandet mellem dansk og tysk, som engang syntes fast utænkelig. Men i »Den danske sang« lød det jo også forhåbningsfuldt: »Og tider skifter og sæder mildnes«. Sic.

Efterskrift

Min far havde en vane det sidste besættelsesår med at sætte sig alene på redaktionen i midnatstimen og noget hemmelighedsfuldt hamre i skrivemaskinens taster med noget, som åbenbart ikke skulle i avisen.

Jeg lagde mærke til, at han blev mere opmærksom på, hvad der kom af nyt fra Sønderjylland i *Sveriges Radios* udsendelser til Danmark. Den gamle *Jydske-journalist*, *Radioavisens* chef, Niels Grunnet, var flygtet til Stockholm og læste illegalt leverede nyheder op, om hvad der virkelig var sket i Danmark.

Først lang tid efter krigen blev jeg klar over, at min far var med i *Berlingskes* hemmelige net af informanter, der rapporterede de nyheder til København, der ikke måtte trykkes, og de gik illegalt videre til Stockholm og London.

Og først da Frihedsmuseet for et par år siden lagde den officielle modstandsdatabase ud på nettet over dem, der havde haft tilknytning til frihedskampen, fandt min søster, Kirsten, og jeg ud af, at vores far, Ejvind Randel-Thomsen (1903-90), stod på listen som lokalt tilknyttet Frihedsrådet. Det glædede os enormt. Trods sit udadvendte job underspillede han totalt sin rolle i besættelsesårene både i familien og i samfundet og havde derfor heller aldrig i befrielsesdagene gået med frihedskæmpernes blå-hvid-røde armbind. At være, ikke at synes.

Zusammenfassung

Der spätere Chefredakteur und Schriftsteller Erik Randel erlebte die deutsche Besatzung Dänemarks am 9. April 1940 als Achtjähriger. Sei-

ne Eltern hatten ihn aus Sonderburg weggeschickt, um ihn gegen die Grenzziehung nach Norden, um die die deutsche Minderheit Hitler gebeten hatte, zu schützen. Von Tag 1 spürte er die scharfen nationalen Spannungen im Grenzgebiet mit sowohl Zusammenhalt als auch Zersplitterung, die in der Gesellschaft und in den Familien zum Ausdruck kam. Zwar herrschte Warenknappheit, aber die Leute waren erfinderisch und niemand hungerte. Auch ein Minderjähriger konnte sich auf seine eigene Weise dem aufgezwungenen Regime und der Unterdrückung der Freiheit geltend machen bis zum Eintritt des Friedens am 5. Mai 1945.